

րուան պատմութիւն. 33. Հայաբաղքին պատգամաւորները՝ երեսփոխանաց սենեկին մէջ. 34. Զարբարիա կապրուշան: 35. Քրիստապօր Լուբաշեան. 36. Վարդան Ըստկարեան արքեպիսկոպոսին այցելութիւնը. 37. Գրիգոր Զեյիմ, 38. Ազգային տուն. 39. Մարտիրոս Գաբաւտան. 40. Օգարաժին ու պտղաբերութիւն. 41. Հայաբաղքին ծծմալային բաղանիքները. 42. Եաւելուած մեր քաղքին պատմութեան: Երրորդ մաս, Հայաբաղքին ներկան: 1. Մեր քաղքին պատուոյ քաղաքացին. 2. Սամուելար. 3. Ամուսնութիւն. 4. Տեղական սովորութիւններ. 5. Ծննդեան սովորութիւն. 6. Պարէնի եւ բնակութեան յարաբերութիւնները. 7. Աւագ արարթու Ս. գերեզմանի այցելութիւն. 8. Չառական օրհնութիւնը. 9. Զրջագայութեան տեղը. 10. Ազգային ժողովրդական առանձնք. 11. Եկեղեցական երգարան. 12. Ազգային երգեր. 13. Զաւաշտականք. 14. Հզգային խաղեր. 15. Վերջապահ:

Մարտիրոս սպագորուած մեծ ութածալ մասեանը՝ 18 թիւթ է: Վաթսուն ու վեց գլուխ կը պարունակէ. ու 112 պատկեր ունի. որոնց մեծագոյն մասը՝ Վիեննայի Անկերէրի գործարարանէն էլած է: Մասեանին գինը՝ 1 ֆիորին 50 քառանգան է:

8. ԱՆՆՑԻ

Ր Ժ Յ Վ Ա Ա Ն

ՊՕԼՈՍ ԲԺԻՅՎ ԱՆՑՈՆԵԱՆ-ՅԱՆՆԵԱՆ

Մառնին փառքն այն մեծ գերդաստանին որ հարիւր տարի շարունակ Շալիւ բոխչիւնեւում եւ Շալիւս գեղաբոքներու խմբի մը մայր եղաւ մինչեւ դարուս կէտը, Պօլոս Անթոնիւս կամ Շալիւս, եւ 18^{րդ} դարու սպաւաւթին հայ բոխչիւնեւում, որը երբեմն պարծանք մեր հին բոխչիւնեւում, նախնահայր եւ ուսհայրդ լինելով 19^{րդ} դարու հայ բոխչիւնեւում, լքուած տոհմային պատմութեան, այսօր գրեթէ բոլորովն անծանօթ են մեզ դժբախտաբար:

Ջուղայեցի քաղաքներեան Պարոս բոխչիւն (1735)¹ 9 տարու փոքր, Պօլոս բոխչիւն ծնած է՝ Գեորգ Պալատեցիէն (1737)² 7 տարի յետոյ, ի Կ. Պօլիս՝ անցեալ դարու կեսէն

¹ Եւս. "Հանգեւ Ամօրեայ, Թիւ Եւսուարի 1892.

² Եւս. "Մեծեւթ, Թիւ 2610, 1892 Հոկտ. 6: Կէր Հայ Խոստիւնեւում, Հատար Ա.:

յառաջ, Քրիստոսի 1744 թուին Դեկտեմբերի 25ին:

Իւր հայրը պարզ Բոխչի մըն էր Անթոնիւս, բնիկ Պօլսեցի, որ եւ լինելով զաւակ Եւսուսի՝ անունով Սեբաստացի շալիւ Բոխչի մը, կը յորջորջէ իւր Շալիւ Անթոնիւս:

Բայց Պօլոս նախապէս իւր հօրն անուամբ կը կոչուէր Անթոնիւս, զոր յետոյ իւր պապիկին՝ Շալիւ Եւսուսի ինքնին մակնունամբ՝ ըրած է Շալիւս:

Մանուկ հասակէն ուսումնասէր եւ աշխատասէր, վաղուց արդէն կ'երեւի թէ փափաքող եղած է բոխչիւնեւում՝ զոր իւր հայրն Անթոնիւս անունով, ինչպէս սովորութիւն էր այն ատենները, ձեռագիր բոխչարաններու օգնութեամբ:

Վաւերական աւանգուածները՝ զորս քաղեցի Շալիւս գերդաստանի արդի ծերագոյն անգամներէն, կ'ուսուցանեն՝ թէ Պօլոս Անթոնիւս Շալիւս-Շալիւս գեռ հազիւ 16 կամ 17 տարեկան, Կ. Պօլոսը հայ երկաւսարգելութեան գրեթէ առաջինը կը լինի, որ 1761ին կամ 62ին, հակառակ անհարուստ վիճակի մը, արհամարհելով եւ առ ուն կախելով մեծամեծ դժուարութիւններ, կը յանգգին գեալ Խաւիա, յուսումն արուեստին՝ զոր կատարելագործած է, կ'ըսուի, Հոռոմայ հոշակաւոր բոխչական համալսարանին մէջ:

Հինգ կամ վեց տարի անշուշտ պէտք եւ զաւ իւր ուսմանց չըջանն աւարտելու համար, 1761էն մինչ 1766 կամ 67, յորում պատանին Շալիւս, իւր կենաց քառորդ դարը չըզրած, լինելով Բիւլէր Գլուս (diplomé), 1768 կամ 69 թուականներուն կը վերագաւնայ իւր հայրենիքն ի Պօլս, եւ շուտով իւր ընտանեաց փառքն եւ. հայ բոխչիւնեւում ամենագեղ ծաղկեցնելուն մին կը լինի:

Շալիւս գերդաստանին ամբողջ ճիւղագրութիւնը պարունակող ձեռագիր մը, որ մեծ անուն բոխչիւն թողան իրաւագէտ Տօք. Պետրոս Էփ. Շալիւսի թով է, կ'աւանդէ, թէ Պօլոս բոխչի 1772 յուլիս 1ին, հազիւ 28 տարեկան, կ'ամուսնանայ փերսոնեայ անուն գեղանի օրիորդի մը հետ, որով եւ շատ կանուխ արգաւանդ հայր լինելով բազում զաւակաց, աւելի մեծ փութով, աւելի մեծ եռանդով կ'աշխատի իւր ասպարիզին մէջ յառաջագիւլում: Ինչ գովելի ընթացք, ինչ օրինակելի վարք:

Օր ըստ օրէ իւր ծարտաւորութեան հոշակը տարածուելով կը տարածուի, մայրաքաղաքին

երեւելեաց եւ ամիրայից բոլորին ալ բոխելը կը լինէր, եւ տակաւ մեծ անուն մը ստանալով, հուսկ ուրեմն՝ իւր կենաց առողջագոյն ժամանակը պատիւ կ'ունենայ կողեւելու Արշակ Բէրէ-նի-նի։ Ի՛նչ նախանձելի յառաջագիւժութիւն,

Անտոնեան-Հաչիեան 45 տարեկան եղած տարեւ, 1789ին, ունի եղբոր արդէն «Բոխիչ Արքունի», բարձր տիտղոսը, ինչպէս կը կարգաւոր նշոյ տարւոյ Սեպտեմբերի 1ին նկարուած իւր իւզաներէ մէկ պատկերին Յիշատակարանին մէջ, բայց 1789 թուականէն յառաջ ալ միթէ նա չէր Արքունի բոխիչ։

1789ին տիրող Վայսրն էր՝ 1774էն ի վեր մեծանունն Սուլթան Ապտիւլ Համիտ Ա.։ Յամի 1778 մայիս 15/26ին, Վ.Պոլսոյ մէջ պատահած է Վեյ խառնափոխ մը՝ որոյ սաստկութիւնը թէւեւ 40 օրէն աւելի չէ տեսած, սակայն «Ին-Վերդի-յոյն խառնափոխ, ոչինչ նուազ հաշտութիւն հարկէր հաշտութիւն», կ'ընէ Հ. Գ. Ալֆազովսկի։¹ 1778ին Պաշտոն Հաչիեան 34 տարեկան հայիւ, տանամանայ փորձառութեան տեր հանրածանոթ բոխիչ մըն էր արդէն. ի՛նչ դեր ունեցաւ արդեօք այդ ստուկի համաճարակին ժամանակ. ճարտար բոջկութիւն մը եւ մեծ անձնաւորութիւն մը պատճառ չեղան միթէ իւր արժանիքը փայլեցունելու յայտ վեհափառ Սուլթան Համիտ Ա. Վայսրն եւ զինքը կոչելու «Արքունի բոջկական», բարձր պաշտօնին. շատ եւ շատ հաւանական է։

1789 Մարտ 7ին վախճանելով տիրող վեհապետը, կը գահակալէ անուանի Վայսրն Սուլթան Սելիմ Գ.։ Պօղոս բոխիչ հարկաւ եւ վերջնոյս ալ «Արքունի բոխիչը, լինելու մեծ պատիւն ունեցաւ. զի այն պատկերը որ կը յայտնէ մէջ նորա քիչէլ արտաքին լինելը, գծուած է Սուլթան Սելիմ Գ.ի օրով՝ 1789 Սեպտեմբերի 1ին, նախորդ կայսեր մահուանէն 7 ամիս յետոյ։

Սուլթան Սելիմ Գ. կայսրն իրենց մինչ 1807, որոյ յաջորդելով իւր որդին Սուլթան Մուստաֆա Գ.՝ տարի մը յետոյ 1808ին կը գահակալէ մեծանուն Վայսրն Սուլթան Մահմուտ Բ. Ատիւ։ Արդ՝ եթէ ենթադրենք որ Պօղոս Հաչիեան ապրած լինի մինչեւ 65 կամ 70 տարի, որ անհաւանական չէ, այսինքն մինչեւ 1809 կամ 1814, նա արդէն ծառայած կը լինի չորս նշանաւոր Սուլթաններու. ի՛նչ մեծ փառք, ի՛նչ երգական պատիւ ։

Պօղոս Հաչիեան իւր ասպարիզին փառաց գագաթնակէտն այդչափ կանուխ հասնելով, ժամանակ ալ ունեցաւ արդեօք բոջկական աշխատութիւններ յօրինելու մայրենի կամ օտար լեզուաւ, տեղեկութիւն չունիմ բնաւ այս մասին. սակայն բոջկական աշխատութիւններէ աւելի մեծ դործ մը ունեցաւ նա, հասցունելով բոխիչ զաւակ մը՝ ոչ նուազ հռչակաւոր քան զինքն, որ եւ «Բոխիչ Արքունի», եղած է Սուլթան Մահմուտ Բ.ի, մանաւանդ մեր արդի օգոստափառ ինքնակալին հօր՝ վեհափառ Սուլթան Մեհմետ կայսեր անձնական բոխիչը. այս զաւակն էր Մահմետ Բէիլ կամ Հեթի Մահմետ անուամբ ծանօթ, դարուս սկիզբը ծաղկած Հաչիեան երկրորդ բոխիչը², որ ինքն ալ հասուցած է բոխիչ զաւակ մը Պօղոս անուն՝ Հաչիեան երրորդ բոխիչը։

Պօղոս Անտոնեան-Հաչիեան բոխիչն ունեցած է սակայն ուրիշ զաւակ մըն ալ՝ Թափու անուն, Մանուէլ բոխիչէն 13 տարեկան փոքր, որ դարուս սկիզբները նշանաւոր հայ դեղագործ մըն էր եւ էր հայր արդի Հաչիեան հարազատաց, ծանօթ օրէնագէտ Պօղոս եւ իրաւագէտ Պետրոս Էփենդեաներու։

Բայց ի իւր բոխիչ եւ դեղագործ զաւակներէն եւ բոխիչ թոռներ, Պօղոս Անտոնեան-Հաչիեան ունեցած է նաեւ դեղագործ հօրեղբորորդի մը Վիլիս Էփենդեան անուն՝ որ հասուցած է երկու զաւակ, մին բոխիչ՝ Պետրոս անուն, Հաչիեան չորրորդ բոխիչը, միւսը դեղագործ՝ Թափու անուն, բոլորն ալ մեկնած այսօր աշխարհէ։

«Հաչիեան», անուամբ ուրեմն ընդ ամեն եղած են չորս բոխիչ եւ երեք ալ դեղագործ, որք անցեալ դարու կէսէն մինչեւ ներկայ դարու կէսը՝ հուպ ընդ հուպ փայլելով՝ պարծանք եղան հայ բոջկութեան եւ պատիւ հայ դեղագործութեան. ինչու ալ այս անուամբ բոջկները չունինք. ինչու ալ չեն ծնիր նոր Հաչիեաններ, արդի հայ բոջկութեան մէջ իրենց մեծանուն պայգիւն յիշատակն անմահ պահելու համար։

Ուրիշ առթի պահելով գրել Հաչիեան Մանուէլ, Պօղոս եւ Պետրոս բոջկներու մասին,

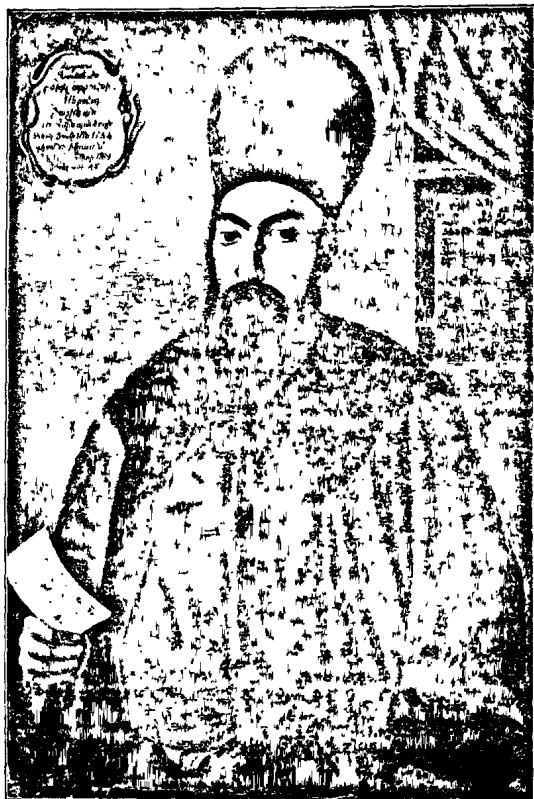
¹ Մանուէլ Բոխիչ ծնած է 1775 թուականին Գեղեւորդի 26ին։ Վկայուած է Դարձիկի բոջկական համալսարանին, եւ վախճանած 1858 յուշուար 9ին։

² Սա, որ եւ Բալլաթի կըսուէր, ծնած է յամի 1806, յուշուար 16ին. ուսած է Բաւարոսի բոջկական համալսարանը՝ եւ գեղ. քանի մը տարի յառաջ անգլալի վաճառած է Եւսեփի կէջ։

³ Բալլաթա դեղագործ ծնած է յամի 1788 յուշի 8, եւ վախճանած յամի 1864 յուշի 8։

կը փութամ՝ զետեղել աստանոր, մեր տկար
գրէին նիւթ եղող Շաշեան Առաքին բժշկին
լուսանկարը, քաղելով այն մեծ իւղաներկ
պատկերէն՝ սեպհական իրաւագէտ Տօք. Պետ-
տրոս Էֆ. Շաշեանի, որ յաւէժական շնորհա-

կայացուած է հոս 45 տարեկան՝ ժամանա-
կին սովորական եղած տարազն հագած, համ-
բաւաւոր փաթեով, դիէլ Էմբրիով եւ սամա-
թիւրով: Աջ ձեռքը կայ իւր մեկ գեղադիրը
վրան՝

ՊՕՂՈՄ ՇԱՇԵԱՆ, արքունի բժիշկ:

կալեաց արժանի ազնուութեամբ հաճեցաւ
արտասպել տալ զայն ճարտար լուսանկարիչ
Սէտէֆճեան Արշակ Էֆէնտիի՝ կենսագրական
այս փանաքի աշխատութեանս համար:

Պատկերս նկարուած է, քնչպէս ըսինք վե-
րեւ, 1789 սեպտեմբերի 1ին, իտալացի վրձինէ
մը, Պօղոս բժիշկն Անտանեան Շաշեան, ներ-

R. M. pil. balsamica Mor էն
Storace Silvei էյ
M. f. pil. S A

գրուած, որուն ներքեւն ալ կը կարդացուի իւր
ստորագրութիւնն այսպէս,

Paulo S. Antonio
Armeno

այսինքն՝ Պօղոս Շ. (Շաշեան) Անտանեան, Հայ:

Ես կը հաւատամ որ Պօղոս Շաշիեան բժիշկը, պարծանք լինելով հանդերձ մեր այն աստիճանի բժշկութեան, եւ մեծ բարերար մը եղած է մեր Ազգային հին Հիւանդանոցին նարը Կարուի. արժանի է որ նորա անունը Հիւանդանոցի բարերարաց ցուցակին վրային արձանագարուի, ինչպէս նաեւ իւր նախորդներուն կարգեալ եւ Արքայաժամ բժշկաց, որք ո՞ գիտէ, Ինչոր արդեօք չըրին Հիւանդանոցի գոյութեան համար:

Յետպայեցի ֆալսեթարեան Պետրոս բժիշկէն յետոյ, Պօղոս Անտոնեան Շաշիեան մէկ հատիկ եւ անզուգական փառքն համարելու ենք 18^{րդ} դարու հայ բժշկութեան, զոր մեր Պատմութիւնը մոռցած է բոլորովին, եւ զգիտեմ թէ Բիւզանդ. քէշեան անգլո քաւանիլ փոքէ, երբ մինչեւ իսկ 50—60 տարի յառաջ ազգին մէջ վկայեալ բժիշկներ կը պակսէին՝ կ'ըսէ՝. 50—60 տարի յառաջ բարէ, մինչդեռ Մանուէլ բժիշկ Շաշիեան¹, Յովակիմ բժիշկ Օղուքունիսեան², Միքայէլ բժիշկ Բեստէն³ եւ այլք, եւրոպայի այլեւայլ բժշկական Համալսարան. ներքէն հուպ ընդ հուպ ծնելով, հայ բժշկութեան պայծառ համաստեղութիւնը կը յօրինէին դարուս սկիզբները:

Իւր կեանքը փառքն եւ պատուով լրացունելէն եւ իւր անուան արժանապէս պատուաբեր բժիշկ զաւակ մը հասցունելէն ետեւ, Պօղոս Անտոնեան Շաշիեան կը կնքէ իւր կեանքն յամի 1814 կամ 15, ըստ տեղեկութեան Պետրոս Էֆ. Շաշիեանի, եւ իւր մարմինը կ'ամփոփուի Պալլըքլը գերեզմանոցը, նախնեաց դամբարանին մէջ՝ առ երի իւր հօր եւ մօրկան:

Այսպս իւր անգիր տեղեկութիւններով, միադարեան եւ աւելի հստ. թիւն ունեցող այս մեծ անձնաւորութիւնս այսօր մոռացութենէ դուրս հանելու յանգանդութեանս գոհացում մը տալու անշնչի, ամսոյս առաջին երեքշաբթի օր մեծ դժուարութեամբ ուղեւորեցայ Պալլըքլը, Հայոց գերեզմանատունը, փնտռել իւր քնաբանը, կարգաւ տապանագիրը, իմանալ նորա մահուան թուականին հետ թեւեւս ուրիշ տեղեկութիւններ ալ նորա կեանքի վերաբերեալ, եւ ձօնել անշուշտ խոնարհ յարգանք մը նորա յիշատակին՝ որ գոնէ յետ այսօրիկ կենդանի մնալու է մեր մէջ:

Երկար ժամեր թափառելով այդ ընդարձակ եւ դարաւոր մահաբաղաւթին մէջ, ուր գերեզմանաց պատիւ եւ հոգածութիւն չկայ ընտանի եւ վաղանցուկ գայունը միայն տարուէ տարի իւր դալար խոտերով կը պոչնէ քիչ մը մեր մեռելները, յետ տաժանակիր յոգնութեան հազիւ կարողացայ փուշեռու եւ տատաններու պուրակիկի մը մէջ՝ գտնալ վերջագէս փնտռած գերեզմանս, անքար, անշիրիմ, անխմամ, գրեթէ աւերակ, զոր ճանցայ քովի դամբարանէն, որ Շաշիեանի հօրն էր եւ որ, թէեւ մամուս պատ՝ բայց բարերարազաբար կանգուն եւ անվթար կը մար գեռ սա հետեւեալ արձանագրութեամբ, յորում կը յիշուի նաեւ Պօղոս Բէնէն Արեւել:

12 տողէ բաղկացեալ էր այն եւ էր այսպէս.

Է
« Անտոն Ծերունի շաշի ախտերեան
նշն եւ փեփրանայ » յորեալ Սեփանեան.
Սքառ այր եւ կին՝ բընիկ բուզանդեան,
Միաբանս սիրով՝ ննջին յայս տապան.
Բարեք կենցաղեալ վարուք քննեան
Յաւուրս իւրեանց՝ մինչեւ յոր մահուան,
Թողին ըզզուակ պարծանք հայկազեան
Պօղոս յարգելի բժիշկ արքունեան:
Նին՝ առ յոթ ցեալ 1798 խորի 17
յոթնէն, 1784
օտոբոթիքէ 17. »

Գերեզմանաբար շինել սուած է եղեր նշն ինքն Պօղոս Անտոնեան Շաշիեան, որ յայտնի է արդ թէ մօրը վախճանատն տարին՝ 1784ին 40 տարեկան էր, եւ հօրը վախճանած տունը 1798ին 54 տարեկան: Եթէ համարինք որ ինքն այս քաղը հօրը մահուանէն քանի մը տարի ետքը շինել սուաւ, 4 կամ 5 տարի զօր օրինակ, նա արդէն կենդանի եղած կը լինի մինչեւ 1802 կամ 1803. յետոյ դեռ որչափ ապրեցաւ, գոթազաբար յայտնի չէ:

Մեծ, շատ մեծ եղաւ ցաւս որ չի կարողացայ գտնել նշն իսկ իւր շիրիմը, զոր շինել սուած են եղեր իւր որդիքը Մանուէլ եւ Թովմաս, եւ որ, ըստ անձնութեան Շաշիեան կենդանի հարապատաց, երկար եւ փառաւոր քաղ մըն է եղեր, երկար տապանագրով մը, ուր է այն ուրեմն:

Գերեզմանատան պահապան Մշեցին ինձ կ'ըսէր թէ Սամաթիոյ Ս. Գեորգ Եփեղեցւոյն

¹ Գն. «Պատմ. քննութեան», էջ 50, յամի 1888:

² (1800):

³ (1805):

⁴ (1815):

¹ Փերոնիս կը իշուի եղեր նաեւ իւր մայրը:
Ծ. 4.

չինութեան ժամանակը վերցուցած են զայն. մի ինչի, մի դրոշմ, որուն շուրջ զորոշան էր, եւ երկար հառապելով վախ, վախ, կ'ըսէր. ի՜նչ անգթութիւն, ի՜նչ խժդոկութիւն կապտել գերեզմաններ իրենց սուրբ յիշատակարաններէն, ան հետացնել եւ բնաջնջ առնել մեռելոց կենդանութիւններ եղող այն դարաւոր քարերը, որք պատմական միտ լոյսեր կրնան ծնել երբեմն, եղբուն է, ոճիր է. զի՛

“Ան է սփռած եւեթի քրեւորս՝ հոնքոցեւոյն լիւթի”

Թառնէ ինչի, այլ եւ ի բարս եւ ի լուսնի ինքնեաց՝,

Զի կրցայ երկար մնալ հոն, եւ հրաւիրելով քիչ մը հեռուն կեցող պանդուխտ քահանայն՝ որ գերեզմանաց հովանի դարաւոր սուսեաց զովութեան տակ չոր հացով փորը կը կտապունէր, ինչպէս աղօթքն ըսել տուի Շաւրիանի տխուր եւ անչիրիմ քնարանին վրայ, եւ մեկնեցայ խորապէս յուզուած Մշեցի պահապանին հառաչանքէն, որ դառն բողբոջ մը ինչ կը թուէր գերեզմանի խորերէն արձակուած :

Դանկոտար, 24 Յունիս 1893:

Տր. ՎԱՆՐԱՄ Թ. ԹՈՐՈՒՄՅԱՆ

Լ Ե Ջ Ո Ւ Ր Մ Ա Ն Ա Վ Ա Ն

ՍՅՄԱՆԱԿԱՆ ՓՈԽՈՒՆԵԱԼ ԲԱՌԻՐ ՀԻՆ ՀՈՅՐԵՆԻ ՄԵՋՈՒՆՈՒՆ

Արարական փոխտոնի խոսք :

Հայք տեղով զատուած էին Արարականներէն, ուստի հազիւ ի դարուն արաբական աշխարհակալութեամբ ուղղակի յարաբերութեան մէջ մտան Արարացւոց հետ: Այս ժամանակէն ի վեր Հայք՝ գոյն ընդհատութեամբ մանջմանտական իշխանաց (Արարացւոց, Սէլճուքեանց, Մոնկոյաց, Օսմանեանց եւ Պարսից) հպատակ մնացած են եւ են մեծաւ մասամբ նաեւ այսօր: Ուստի կարելի էր կարծել, որ իրենց լեզուն արաբերէն բառերով պնշակ ինչպէս ըլլայ, որպիսի իրենց տեարք՝ Տաճկաց ու Պարսից: Իսկ այսպէս չէ յիշականութեան, եւ այս՝ պն պատճառաւ որ Հայք մանջմանտականութեան չգարան, այլ ամենպն ճգամբ հաւատարիմ են պինդ յարեալ մնացին քրիստոնէութեան եւ քրիստոնէական կրթութեան. այնպէս

որ հայերէնը բոլորովին ազատ էր արաբերէն փոխառեալ բառերէն այն ժամանակն՝ երբ մանջմանտական Պարսից լեզուն անթիւ արաբական փոխառեալ բառեր ընդունած էր: Սերէոս (ի դարուն)՝ որչափ ինչ ծանօթ է՝ եւ ոչ հատ մ'արաբական բառ կը գործածէ, ի հարկէ ի բաց առեալ անունները: Ղեւոնդ պատմիչ (իր 800ին) բաց ի անուններէն եւ տիտղոսներէն (սփռած թիւս = ամիրապետը) միայն սա բառերը կը գործածէ՝ իբրեւ արաբական իրաց ուղեւալ ասութիւնք, այսինքն՝ հաւատ (ընթերցողը կուրանի, յ.թ.) եւ խօսք (ս. կուրան): Թառն զարուց մատենագիրը՝ բառագիրքէն դատելով՝ շատ քիչ արաբական բառեր կը գործածեն, ի բաց առեալ դարձեալ անուններն ու տիտղոսներն: Հազիւ ծի դարէն ետք աւելի յաճախ կը գտնենք մատենագիրութեան մէջ արաբական բառեր, ինչպէս յարգող ցանկը պիտի ցուցնէ: Բնականապէս այս ամէն բառերէն ոչ ամէնը կենդանի լեզուին կը պատկանի. շատն ալ՝ ինչպէս աստղաբաշխական բառերն՝ ոչ թէ իր հայերէն, այլ իրենց իրաց արաբական անուանակոչութիւնք գործածուած են, ուստի պէտք չէ իրեւ հայերէն նկատել զանոնք. շատ մ'ալ ըստ պատահման գործածուած, գրական լեզուին յատուկ բառերն են, որ ժողովրդեան լեզուին մէջ չեն: Արաբական բառեր ամէնէն աւելի կը գտնուին ի հարկէ արաբերէն աղբիւրներէ քաղեալ գործոց մէջ, ինչպէս են բժշկական գրութիւնք, օրինակի համար՝ Մխիթարայ Հերացւոյ Գեորգիան Մխիթարութիւն գիրքը, 1184ին գրուած (տպգր. Վենետ. 1832. — հմտ. հեղինակին Յառաջաբանը՝ «...առնել զգիրքս զայս ի հոռո՞ եւ յաւաքի եւ ի պարսիկ գրեւոց», եւ յէջ 23 յիշեալ արաբացի հեղինակութիւնք՝ «Սինայի որդին, Մանճառ իպրի Ջաբարան», եւն. —) եւ «Գիրք Վաստակոյ, (հին թրգմ. յարաբերէնէ, տպ. Վենետ. 1877), որ ըստ կարեւոր Մխիթարեանց (ԹՎ. իջ 15) Ժ. դարուն թարգմանուած է հայերէն: Երկուքն ալ ռամիկ-հայերէնով գրուած են, եւ ինչմանրակրկիտ քննութիւն քաղվածիւ այլ օտար բառեր պիտի գտնուին, որոնց շատն արաբերէն է:

Ուստի յայտնի ըլլալով որ արաբերէն փոխառեալ եւ օտար բառեր միայն ռամիկութեան նոր հայերէնին մէջ կան շատ, եւ թէ ընդհանրապէս հին հայերէնին մէջ ցանցաւ են, եւ աւելի եւս ցանցաւագոյն կ'ըլլան՝ որչափ հնաբոյն ժամանակներն իլլեմք, ինքնին ուրեմն կը

¹ Հիպոկրատոս Պրոքլոսին «Յալ ի գերեզման», թարգմ. Ե. Գ. Հիւրմիզ: